

בהוצאת האגודה לקידום תרבות התיאטרון לילדים ולנוער ליד משרד החינוך

התיאטרון לילדים ולנוער

בן
הישולמין

ברם — לאחר החתונה הכהו לבו של ראש העיר, על כי השולטן, אבי חתנו, נעדר מן החתונה. שלח לו איגרת ובישר את הבשורה. ענהו השולטן: "שלח אלי את בני וכלתו".

יצאו השניים לדרך. נבהל העני וחרד ופחד לחיו. "אולי אברח?" חשב. אך בראותו את אשתו היפה אמר בלבו: "לא אעזוב אותה", ונשאר אתה.

הם הגיעו לשולטן. הלה הפקיד את כלתו בידי השולטנית ופקד על כל הנוכחים, פרט לעני, לצאת. משיצאו — הניף חרבו על "בנו" ואיים לשספו, שכן — לא היה לו, לשולטן, בן כלל. העני ביקש להתוודות על נפשו וסיפר כל מה שאירע לו. שמע השולטן ונתרצה ואמר: "אם לבך טוב וטהור ורוחך נדיבה כל כך — ראוי אתה להיות לי לבן".

קרא השולטן לכל אנשי החצר ולשולטנית ואמר לה:

— צעיר זה הוא בננו והוא יהיה יורש העצר. בן חכם וטהור-לב ממנו לא יכולתי לאחל לי.

האגדה הערבית

התכונה הבולטת באגדה הערבית היא השנינות, ונוספות אליה — הפיקחות והעורמה. העני והעשוק יודע להערים על גדולים וטובים ממנו, ובלשונו השנונה ובפיקחותו הוא מגיע עד לכס השולטן! אל מול תקיפים הימנו, המניפים חרבם להתיו ראשו — הוא מוכיח בר-לבב, נאמנות ואהבת אמת — וגואל נפשו משחת.

הנדרדים גם הם סממן טיפוסי לאגדה הבדואית ולמרחב השמי של הנוודים. שוד, רצח, גזל, חטיפה, דיכוי ושאר תכונות-רשע מאכלסים אגדות רבות, ויש בהן חד למלחמות הדמים בין השבטים השונים של עמי ערב. רעיון הצדק אף הוא מצוי ואופייני: בדמדומי שקיעת ממלכות, בחילופי שלטון נמצא לעתים קרובות, שאנשי השלטון והדת יקחו שוחד, יטו דין ויסלפו צדק, ואז יימצא פקח כל שהוא, הניחן ב"חוכמת המסכן", שיוציא דין אמת לאור.

רבים תאורי דלות ועוני אל מול פאר והדר, הנצברים מעושק וחמס, ועל כן מתוארים בעלי השררה כמפחדים, אזי מתחפשים הם ויוצאים אל העם, כדי לדעת מה חושבים עליהם. אגב, מוטיב זה קיים בפולקלור העולמי, ולא בערבי בלבד.

מבוא

הסיפור "העני והשולטן" נרשם בידי עיסא שיבל, מן הכפר שיבלי, מפי זקני כפרו. עיסא רשם סיפורים נוספים ואף הקליט סיפורים רבים בכפרו ובכפרי הגליל התחתון. עז היה רצונו של הרושם לפרסם את המסורות העממיות של כפרו. הסיפור "העני והשולטן" מצוי בארכיון אסע"י בחיפה בגירסא המקורית. עיסא סיפר את הגירסא המורחבת, שהיא בעלת סממנים לוקאליים. מן הגירסא השנייה נוצר המחזה.

העני והשולטן

תקציר

רשם: עיסא דיאב שיבל, מזכרונ, בכפרו ערב־א־שיבלי. מספר הסיפור באסע"י בחיפה — 9990, שנת הרישום — 1973.*
איש עני אחד יצא לנדוד בעולם לחפש את מזלו. בדרכו מצא 2 מטבעות זהב. "עכשיו מאיר לי מזלי פנים", צהל בלבו. הוא הגיע לעיירה סמוכה, נכנס לפונדק, ביקש קפה ושילם בדינר זהב מחומש. משהעיר הפונדקאי הנדהם, כי אין לו עורף — ענהו העני, כי לא ביקש זאת כלל. אוראז נמנו וגמרו ביניהם אורחי הפונדק והפונדקאי, כי זהו שליח השולטן, המתחפש לקבצן. הפונדקאי בירר זאת והעני הציג עצמו כבן השולטן. העני ביקש את הפונדקאי להביא לו ארוחה טובה ונרגילה לבית המרחץ. מן הפונדק הלך העני לגלב וישלם שכרו בדינר זהב, וביקש גם מן הגלב לבוא לבית המרחץ. מן הגלב הלך העני לבית המרחץ. השמש רצה לסלקו, אך הפונדקאי והגלב, שהגיעו למקום אמרו לו, כי קבצן זה, בן השולטן הוא. השמש רץ לבשר זאת לאדוניו. בעל בית המרחץ פייס את בן השולטן בכיסים מלאי מטבעות כסף וזהב, בבגדים רקומים, בסוס ובמרכבה. שמע זאת ראש העיר ונחפז לבית המרחץ וביקש מהעני להתארח בביתו. נאות האורח. כאן בילה בנעימים, עד שראה את שלוש בנותיו של ראש העיר וביקש את ידה של הצעירה שבהן. זו ניתנה לו מיד.

* וכן ראה AT 899—880 (ארנה תומפסון), "מחזר חסר פרוטה המתחזה לעשיר". כל טיפוסים הסיפורים שם.

יפרח חביב

סדרה ערוכה בידי מנוחה גלכוע

דבר אל המורה

הסיפור שלפנינו יוצר לפחות שלוש אפשרויות, רבות עניין, של שילובו בעבודת בית הספר, על-פי יכולתם וגיליהם השונים של התלמידים:

- א. נושא המחזה משתלב במקצוע הגיאוגרפיה ההיסטורית של ארץ ישראל. ביבליוגרפיה של ספרי עזר מצורפת כאן.
- ב. נושא המחזה משתלב בדיונים של יחסיו עם שכנינו הערביים.
- ג. נושא המחזה משתלב בכל נסיון לעמוד על מבנה סיפורי פולקלור, מוטיבים בסיפורי הפולקלור הערבי והשוואתם לאלה של העדות היהודיות השונות.

מבחר ביבליוגרפיה

על סוכ-אל-חאן וסביבתה

1. מדריך א"י, ד"ר וילנאי — חיפה והצפון, מהדורה ד', הוצאת תור-ישראל, ירושלים, 1954, 265—266.
2. "רשמי מסע", יצחק בן צבי, הוצאת יד יצחק בן צבי, ירושלים, תשל"ב, הפרק: "הבדויים בא"י", 245.
3. "א"י וישובה בימי השלטון העות'מני", יצחק בן צבי, מוסד ביאליק, ירושלים, תשט"ו, הפרק: "ארגון הצבאות בארץ", 114—119.
4. "בית אבי", יגאל אלון, הוצאת הקבוץ המאוחד, תל-אביב, 1973, 10—30.

על דאהור אל עומר

1. ספר טבריה, עורך אבישר, הוצאת כתר, ירושלים, 1973, 323—328; 410—420.

על חמדי שהב ותקופתו — ההתנחלות היהודית באזור

1. "ההתיישבות בגליל התחתון — 50 שנות קורותיה", עבר הדני, הוצאת מסדה והתאחדות האיכרים בגליל התחתון, תל-אביב, 1955, 71, 155—157.
2. "מול התבור" יד לנופלים — הוצאת בית-קשת, תשי"ז, המאמרים: "נחלת יששכר", יצחק בן צבי, 5—11; "לתולדות התנחלותנו בגליל התחתון", יוסף וייץ, 12—14.
3. "ספר השומר", הוצאת דביר, תל-אביב, תשי"ז, פרקים לפי בחירת.

פולקלור האזור

סיפורי עיסא שובלי — בארכיון אסע"י בחיפה (10 במספר — בכתב): בקטטות של טיפים — במרכז לחקר הפולקלור בירושלים.

באחת האגדות, המהלכות בכפר ערב-א-שיבלי מסופר, כי חשקה נפשו של השולטן בבתו של השייך באזור סוכאלחאן, אך השייך סרב לתת בתו לשולטן, וזה פקד להוציא להורג את כל בית השייך, לעורפם — ולקבור גלגולותיהם לרגלי סוכאלחאן. רק אחד נמלט... השולטן — בכבודו ובעצמו — ירד לסוכאלחאן... ואומנם — ידע אזור הגליל התחתון שלושה שליטים עצמאיים, בדרגת "תת-שולטן":

פאח'ר אדין השני הדרוזי — במאה ה-17;
דאח'יר אל עומר — במחצית המאה ה-18; ממוצא בדואי.
אחמד גזאר פחה — ממוצא אלבני — שליט עכו, בסוף המאה ה-18.
שני הראשונים, לפחות, פיארו את סוכאלחאן ועשאוה לפנינת האזור;
דאח'יר אל עומר עבר בראש חילו והתאכסן במצודה זו, בפאר והדר. כדאי להזכיר כי דאח'יר אל עומר השכיל לקרב אליו את היהודים והביא לטבריה את הרב חיים אבולעפיה הישיש מקושטא. והיהודים נשארו נאמנים לו גם בימי מצור סולימאן פאשה, פחת דמשק והמשנה למלך בשנת 1743.

בשנת 1799 ניטש קרב בין צבא נפוליאון לבין תגבורת תורכית בקרבת התבור. הצרפתים ניצחו בעזרת בני דאח'יר על עומר, שונאי אחמד גזאר פחה. הם גם השליטו סדר בסוכאלחאן וטיהרוה משודדים. אין תימה, שדמותו של דיאב אבו אלחאג' יש בה סממנים דאח'יר אל עומרים...

במחצית השנייה של המאה ה-19, בשנות ה-60, ביקרו באזור תיירים צרפתיים ואמריקניים, ביניהם מארק טוויין, שתיאר את האזור — אפוף תחושת סלידה. הצרפתים, לעומת זאת, תיארו את השייך לבית שהב למרגלות התבור כשולטן זוטא. שושלות השייכים, שלטון החסות, המסים מן השיירות תמו עם בוא היהודים לאזור, בראשית המאה. חמדי שהב, בן הזביחים, עוד ניסה להטיל מרותו, אך שילם בחייו, נקבר מתחת לאלון התבור, במסעף בית קשת, ושלל אגדות נרקם על חייו ומותו, עד כי נעשה ל"רובין הוד" של הגליל התחתון...

בני שבט ערב-א-שיבלי משמרים את אגדות הזביחים, שכניהם*, ובקרבם צמחה האגדה על בן השולטן. כאן המקום לציין, כי עוינות תושבי האזור למתנחלים היהודים נמשכה עד שנת 1948, אך מששכנו הקרבות, וחשבו-

נות דמים נתרחקו — ניתן לשוב אל הפולקלור הבסיסי של האזור, ולו גם בדמות אגדת בן השולטן.

* לא תמיד חיו שני השבטים בשלום. הזביחים נטשו כפרם במלחמת השיחורור.

סממן מובהק ואופייני הוא, כאשר אילן קדוש, סלע, ואדי, בור, הר, מעיין וכ' — משמשים מקור לאגדה אטיולוגית. סיפורים מסוג זה נפוצים מאוד בקרב הברואים; הם מסופרים עד היום ומהגים מאוד את מאזיניהם. דמויות הבת והאשה מוארות באגדה באור יקרות — אל מול מציאות עגומה של היות האשה רכוש אביה ובעלה. ואם בחיי היומיום הינה נטולת עצמאות ועצמיות — הנה באגדה היא נערצת, אהובה, חכמה ופקחית. משולב בזה המוטיב הנפוץ של האחות הצעירה, היפה, הטובה, הישרה והנאהבת, שאחיותיה שונאות ורודפות אותה, אך בסופו של דבר היא המנצחת.

ולסיום: השפעת גומלין מתמדת היתה במרחב השמי בין האגדה היהודית לבין האגדה הערבית. משה רבנו, דוד ושלמה, שלשת האבות, יתרו וצפורה ורבים רבים אחרים מאכלסים את האגדה הערבית, ומאידך גיסא ניכרת השפעתה של זו על האגדה היהודית של הפזורה בארצות ערב, שרשם את "העני והשולטן", וכך בא סיפור עם זה על גאולתו. במרוקו, בטוניס, כלוב, בעיראק, בתימן ועוד. כיום מצויים בארץ רשמי אגדות מתנדבים הפזורים במדינה. אחד מהם הוא עיסא דיאב שיבלי,

הרקע ההיסטורי לאגדת בן השולטן בגירסתה השנייה, המורחבת והלוקא-לית — לערב-א-שיבלי שלמרגלות התבור.

"השתוממתי לראות פה את חומות השייש היפות, הבנויות באמנות רבה. עד למרחוק מכירים את המקום הזה, הרומה לארמון נשגב. פה שוק בכל יום שני בשבוע... השוק הזה אינו ירוד מהשוקים העשירים ביותר באירופה [ההדגשות שלי י"ח]".

דברים אלה נכתבו על סוכאלחאן, הקרוייה גם עין אתוג'אר — מעיין הסוחרים) או חאן אתוג'אר (חנות תוגרים — שמה הנוכחי), בשנת 1760, בידי תייר נוצרי. היה זה בימי שיא זוהרו של שלטון דאהיר אל עומר הברוי, אשר משל על הגליל התחתון למזן טבריה, בירתו, ועד עכו ומכאן — דרומה, לעתים עד עזה. ולא רק סוכאלחאן נתפרסמה, אלא גם המצודה שלידה, אשר שמרה עליה, היתה מן הבולטות בארץ. במאה ה-18 היו 4 מצודות איתנות וחשובות ביותר והן: מצודת ירושלים; מצודת ג'נין; מצודת עכו; מצודת סוכאלחאן, ובהן מפקד בדרגת אגא. סוכאלחאן היתה צומת דרכים חשובה מימים-ימימה והצטלבות דרכי מלך מצפון לדרום וממזרח למערב. כאן נפגשו סוחרים מכל המזרח התיכון המערבי, נשאו ונתנו, סחרו ושלמו מס לשליטי האזור הערביים. במאה ה-17 ישבו כאן גם סוחרים יהודיים. לא ייפלא שהמקום החל רוחש אגדות וסיפורים.

התיאטרון לילדים ולנוער מציג :

הצגות :

"גן-הדרור"

"מלכת השלג"

"בן-השולטן"

"בת-המלך"

"תעלולי סקפן"

מופעי צוות :

"נפלאותיה של לאה"

"משפט בני היער"

"עולם הפנטומימה"

"מי אתה מיסייה מולייר"

"פתחו את השער"

להזמנת הצגות ומופעי צוות :

אזור הצפון

מיכל טל

אמנות לעם

04—520251

אזור המרכז

חיים חרד

התיאטרון לילדים ולנוער

רח' צבי ברוק 1 ת"א

טל. 03—291437

03—294606

אזור דרום

שרה אונגר

אמנות לעם

באר שבע

טל. 057—74811

אזור ירושלים

זמרון רעיה

אמנות לעם

טל. 02—222544